

Halide Edib'in Çocukluk Cenneti: *Mor Salkımlı Ev*

Abdullah Uçman

Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi

Türk okuyucularının daha çok *Sinekli Bakkal* romanı ve Kurtuluş Savaşı'ndaki faaliyetleriyle tanıdığı Halide Edib'in, hayatının son yıllarında kaleme aldığı ve çoğu okuyucunun bir roman zannettiği *Mor Salkımlı Ev* adını taşıyan hâtıraları, onun çocukluk günlerinden başlayarak I. Dünya Savaşı'nın sonlarına, yani 1918 yılına kadar uzanır. Yazar, yıllar sonra kaleme aldığı eserinin başında çocukluğunun geçtiği Ihlamur'daki bu evi şu cümlelerle tanıtır: “İçimde mor salkımlı bir ev var, Beşiktaş taraflarında idi. Çocukluğum o evde geçti, gittim aradım, bulamadım, yanmış... Onu yazacağım.”¹

Prof. Dr. Orhan Okay bir yazısında: “Geçmişî tanımak için en değerli malzeme hâtıralar, günlükler ve mektupların içindedir.”² der. Evet, Halide Edib'in çocukluk ve gençlik yıllarının geçtiği XIX. yüzyılın

• — — — •

- 1 İlk baskısı yazar hayatta iken 1963 yılında yapılan *Mor Salkımlı Ev*'in burada Aralık 2013'te Can Yayınları tarafından yapılan 13. baskısı kullanılmış olup verilen sayfa numaraları bu baskıya aittir.
- 2 “İlk Hocamızdan Mektup Var”, Ahmet Midhat Efendi, *Fâzıl ve Feylesof Kızım Fatma Aliye'ye Mektuplar* (haz. F. Saime İnceoğlu-Zeynep Süslü Bektaş), İstanbul 2011, s. V.

son çeyreğinde İstanbul'da yaşanan gündelik hayatı daha yakından tanımak için, benzerleri gibi, onun kaleminden çıkan bu hâtıralar da büyük önem taşır.

Esas itibariyle iki bölümden meydana gelen ve bizim burada üzerinde duracağımız *Mor Salkımlı Ev*'in ilk bölümü, küçük Halide'nin Beşiktaş-Ihlamur'da doğduğu evde başlar; çocukluk yılları, bu evdeki insanlar, ilk mektep günleri, Ramazanlar, bayramlar; daha sonra bütün ailenin buradan Üsküdar'a taşınması, orada Amerikan Kız Koleji'ndeki tahsil hayatı, hocası matematikçi Salih Zeki ile yapılan ilk evlilik, II. Meşrutiyet'in ilânı, 31 Mart Vak'ası, bu sırada hayatını tehlikede gördüğü için iki çocuğuyla yurt dışına kaçıışı, kocası Salih Zeki'nin tekrar evlenme teşebbüsü üzerine ondan boşanması, Balkan Savaşı ve arkasından I. Dünya Savaşı'nın sonlarına doğru 1918 yılında tamamlanır. Yani bu hâtıralar, Halide Edib'in, İstanbul'un işgali üzerine henüz Sultanahmet Mitingi'nde kürsüye çıkmadan, I. Dünya Savaşı sırasında Suriye ve Lübnan'da yetim çocuklara muallimelik yapmadan, Kurtuluş Savaşı'nda Garp cephesine gitmeden önceki hayatına aittir.

Dört yaşından öncesini sanki buğulu bir cam arkasından hatırladığını ifade eden Halide Edip, çocukluğunun geçtiği bu mor salkımlı evi eserin ilerleyen sayfalarında şu cümlelerle tanıtır: “*Bu ev Ihlamur'a giden uzun caddeye inen, birbirine muvâzi dik yokuşlardan birinin hemen hemen tepesindedir. Bu evden sonra gelen kocaman kırmızı kâgir konak, bu yokuşun son evidir. Tepenin solu koyu yeşil çamlar, nazlı söğütler arasında Abdülhamid'in beyaz saraylarını görürken, sağ tarafı Adalar denizinin mavi sularına bakar. Ev'in kendisi, çocuğun hâfızasında Mor Salkımlı Ev yaftasını taşır. Bu ev yarım asırdan ziyade bazen her gece küçük kızın rüyalarına girmiştir. Arka taraftaki bahçeye nâzır pencereleri baştan başa mor salkımlıdır ve akşam güneşinde mor çiçekler arasında camlar birer ateş levhası gibi parlar.*” (s. 17-18).

İmparatorluğun başkenti İstanbul'da henüz toplum hayatında kadının tam anlamıyla yer almadığı ya da yeni yeni görüldüğü bir zaman diliminde, bir dönem Türk kadınlığının sembolü olan Halide Edip gibi birinin yetiştiği ortam, her bakımdan son derece önemlidir. Ölüm döşeginde iken hayal meyal hatırlamaya çalıştığı annesi Bedrifem Hanım'ı henüz çok küçükken kaybeden Halide Edib'in çocukluğu,

biraz da anne şefkatinden mahrum oluşu dolayısıyla, son derece hırçın, uyumsuz, inatçı, sık sık hastalanan, hattâ zaman zaman saldırgan bir şekilde geçer. Bu sırada onu bir anne şefkatiyle kucaklayan, hattâ kişiliğinin oluşumunda büyük bir rolü olan, kitap boyunca sürekli Haminne diye bahsedilen, devrine göre oldukça kültürlü ve Eyüp Bahariyesi'ndeki Mevlevî dergâhına bağlı olan anneanesi Nakiye Hanım'dır.

Harem ve selâmlıklı söz konusu *Mor Salkımlı Ev*'de oldukça kalabalık bir aile yaşamaktadır: Aslen Kemahlı olup okuma bilen ama yazma bilmeyen evin büyüğü, Hamallar Kâhyası büyükbaba Ali Ağa ile Haminne'den başlayarak, daha sonra babasıyla evlenecek olan Saraylı Teyze, veremden mustarip ressam ve hattat Kemal Dayı, baba Edib Bey, Ali Ağa'nın kardeşi Veli Ağa, merhum Hayri Dayı'nın oğlu yeğen Refet, anne bir baba ayrı Mahmure Abla, Rasim Dadı, Ali Lala, Kâhya Mehmed Efendi, Saraylı Teyze'nin halayığı Fikriye, evde aşçılık yapan Havva Hanım, annesinin komşularından Tablakârlar ailesinin küçük kızı, oyun arkadaşı Şâyeste ve diğerleri.

Bu evde Halide'nin küçük yaştan itibaren kişiliğinin teşekkülünde dikkati çeken bazı faktörler söz konusudur. Bunların başında Haminne gelir; hemen arkasından, kültürlü ve oldukça zengin bir kütüphanesi olan Saraylı Teyze, kızını İngiliz terbiyesiyle yetiştirmek isteyen baba Edib Bey, Kiria Eleni'nin bir nevi çocuk yuvası, zaman zaman gittiği babasının çalıştığı Yıldız Sarayı, büyücü-falcı Arziye Hanım. Küçük çocuğun henüz o günlerde büyüklerinden dinlediği masallar, umacı hikâyeleri ama özellikle eline geçirip okuduğu kitaplar onun kişiliğinin teşekkülünde son derece önemli unsurlardır. Saraylı Teyze'nin kütüphanesindeki bir *Afrika Seyahatnâmesi*, onda okuma zevkini uyandırır, bundan sonra aynı kütüphaneden *Serencâm-ı Mevt* adlı manzum bir dinî hikâye okur, Büyükbabasından Hazret-i İbrahim'in hikâyesini dinler, ama onda yazı yazma kabiliyetinin Haminne'den geldiği kesindir.

Halide Edib'in çocukluğunun büyük bir kısmı tam anlamıyla bâtil inançların hakim olduğu hurafeler dünyasında geçer; bu dünyada cinler, periler, geceleri yeşil sarık giydiği zannedilen serviler, loğusa şerbetleri, loğusanın odasına konulan süpürgeler, süprüntülükler ve

incir ağaçları... “*Servilere belli bir duadan sonra, kuyudan kırk kova su çekilirse, kırkıncıda bir hazine çıkacağı*” söylentisine inanarak, Mahmure ablanın Anadolu’lu hizmetçisi ve arkadaşı Fevziye ile bunu nasıl tecrübe ettiklerini, o gece duyduğu dehşeti, gerek bu olaydan, gerekse Nişantaşı’ndaki bir konakla ilgili “sihirli kuyu efsanesi”nden mülhem olarak “Sihirli Kuyu” adlı bir hikâyeye kaleme aldığını nakleder.³

O yıllarda “taaddüd-i zevcat” resmen yürürlükteydi, hattâ babası bile iki eşlidir ama toplumda bu tür evlilikler halk arasında nedense uğursuz sayılır: “*Havva Hanım bir esnaf kızı ve esnaf karısı idi. Anlattığına göre halleri vakitleri yerinde imiş. Fakat kocası, ölen kardeşinin dul karısını aldıktan sonra vaziyetleri tamamen bozulmuş. O zamanlarda halayiksız ve mütevazı Türkler arasında, taaddüd-i zevcat çok kötü görülürdü ve bazılarına göre uğursuzluk getiren, aile ocağına incir diken bir şey idi. Havva Hanım’ın İstanbul’daki evi, kocasının ikinci defa evlenmesinden sonra, büyük yangınlardan birinde yanmış ve kocası iflâs etmişti.*” (s. 54-55).

Devrin diğer bütün evleri gibi bu ev de harem ve selâmlık diye iki kısımdan meydana gelir. Haremde kadınlar ve çocuklar, selâmlıkta da erkekler oturur ve erkek misafirler selâmlıkta kabul edilir. Erkeklerin haremde kullandığı lisanla selâmlıkta kullandığı lisan bile birbirinden farklıdır: “*Büyükbaba selâmlıktan gelirken daima kapıyı vurur ve hareme dahil olduktan sonra kullandığı lisan, selâmlıktan başkadır. Bu tarafta herkese hürmet edilir, halayıklara dahi “Kalfa Hanım!” diye hitap edilir. Fakat kapının eşiği atlanınca herkese “sen” diye hitap edilir, hele savrulan küfürler, küçük kıızı teshir eden zengin ve korkunç terimlerle doludur. Halide bu küfürleri, haremdeki nazik terimlere tercih eder.*” (s. 37-38).

Mor Salkımlı Ev’de küçük Halide’nin odasının da ayrı bir özelliği vardır: “Küçük kız bu günlerde, kendisinin doğmuş olduğu söylenen, pencerelerinden mor salkımlar sarkan odada yatardı. Bahçeye bakan üç büyük pencerenin altında beyaz örtülü uzun bir minder vardı. Perdeleri beyaz patiska idi. Bu perdeler hiç kapanmazdı, zira mor salkımlar birer güneşlik vazifesini görürdü. Bahçeden gelen kokuların, gözü okşayan tabiat

3 *Sinekli Bakka*’da da romanın esas kahramanı Rabia, musiki bilgisiyle, İtalyan asıllı eşi Peregrini’nin (daha sonra Müslüman olup Osman adını alır) “Tılsımlı Kuyu” adlı operasının bestelenmesine yardım eder.

renklerinin arasında küçük kızın içi şevkle dolmuştu. Her gece gusülhane vazifesini gören büyük yüklükten şilteler çıkarılır, yere üç yatak serilir ve bu şiltelerin ortasında Haminne, solunda Halide, sağında Mahmure abla yatar. Bu oda, başka zamanlar sebebini bilmediği korku ve huzursuzluktan onu kurtarır.” (s. 35-36).

Tanzimat'tan sonraki yıllarda doğu ve batı diye iki kültür ve medeniyet arasında bocalayan Türk toplumu gibi, küçük Halide'nin çocukluğu da birbirinden tamamen farklı iki dünya, iki farklı hayat tarzı arasında geçer. Hastalanınca, babası Edib Bey muayene ve tedavi etmesi için eve Alman hekim Müllich'i getirirken, diğer taraftan Haminne ise onu cinlerden, perilerden ve iyi saatte olsunlardan korumak için büyücü Arziye Hanım'a götürüp tütsületer. (s. 50). Ahmet Hamdi Tanpınar'ın *Saatleri Ayarlama Enstitüsü*'nde anlattığı iki farklı dünya ile burada da karşılaşırız ve bu iki farklı dünya XIX. yüzyılda Türk aydınlarının bocalamasına, daha doğrusu, yine Tanpınar'ın “medeniyet krizi” dediği buhrana yol açar.⁴ Devrin Sadullah Paşa, Beşir Fuad, Tevfik Fikret ve Abdullah Cevdet ve başka aydınları gibi bu buhranı Halide Edip de bizzat yaşar, ama o geleneksel değerlere bağlı olması dolayısıyla bu buhranı kolayca atlatır.

Hâtıraların *Mor Salkımlı Ev*'de geçen bu ilk kısmını dikkatle gözden geçirirsek Halide'nin çocukluk günleri tezatlar arasında geçtiği gibi, tezat ya da çatışma onun kişiliğinde de görülür. Küçük Halide bir taraftan erkek çocuklardan nefret eder ve onları “menfur mahlûklar” (s. 38) olarak nitelerken, diğer taraftan bir sokak köpeğine yapılan eziyet karşısında duyduğu ıstırapı hayatının sonuna kadar unutamaz. (50-51).

Böyle bir âlemde küçük Halide'nin çocukluk günlerine ait unutamadığı hâtıralarından biri, Ramazan ayı yaklaşırken, mahalledeki diğer bütün evlerde olduğu gibi, kendi evlerinde yapılan hazırlıklar, Ramazan'da konu-komşunun eve iftara davet edilmesi, bayramlaşma merasimi ve büyüklerin bayramda çocuklara verdiği hediyelerdir. Küçük Halide, misafir olarak bir Ramazan sütninesi Nevres Bacı'nın Süleymaniye civarındaki evine gönderilir; orada onunla beraber gündüzleri Süleymaniye Camii'ne mukabele dinlemeye, gece de iftardan sonra

4 Berna Moran, “*Saatleri Ayarlama Enstitüsü*”, *Türk Romanına Eleştirel Bir Bakış I*, İstanbul 1978, s. 288-314.

teravihe gidişi, camide cemaatin o muhteşem kubbe altında rükûa ve secdeye varışı, yine ömrünün sonuna kadar unutamadığı hâtıraları arasında yer alır: “O akşam iftar tepsisinin zengin ve çeşitli yiyecekleri etrafında toplandık. Sütbaba’nın neşesi yedikçe artıyordu. (..) Akşam namazını acele ile evde kıldıktan sonra Sütbaba elindeki feneri sallayarak ve bir omzuna beni yerleştirerek, Bacı ile şakalaşarak tekrar Süleymaniye’ye teravih namazını kılmak için gittik. Sokaklar hareket hâlinde yüzlerce fenerle doluydu. Kalabalık bir ateş böceği kafilesi hâlinde hareket ediyor ve minarelerden “Allahu ekber, Allahu ekber” nidâları havaya yayılıyordu. Bu akşam ilk defa mahya denilen şeyi gördüm. Minareden minareye havada uzanan ışıktan yazılar, mavî kubbede ne garip ve tabiatüstü bir nûr tecellisi... Ramazanı karşılayan bu nûrdan yazılar, beni belki Baltazar’ın duvarda gördüğü yazılar kadar şaşırttı. Karanlık ve dar sokakların içinde sallanarak hareket eden ışıkları o kalabalığın en boylu adamının omzundan seyrediyordum. Nihayet yine Süleymaniye’ye vâsıl olduk.” (s. 21-22).

Osmanlı döneminde çocukların “Bed’-i besmele” denilen ve “Âmin alayı” ile mahalle mektebine başlama merasimleri de, yıllar sonra bütün ayrıntılarıyla ve özlemle hatırlanacak kadar son derece renklidir.⁵ Halide Edib’in burada oldukça güzel bir üslûpla anlattığı okula başlama merasimi ve bu münasebetle evdeki hazırlıkları anlattığı satırlar, aynı zamanda dönemin eğitim anlayışını yansıtmaları bakımından da ayrı bir önem taşır:

“... Babam beş yaşımı bitirince okumama muvafakat etmiş. Bu muvafakat derhal evde bir mektebe başlama hazırlanması doğurdu. O günlerde mektebe başlama merasimi çok cazipti. Kızlara ipekli, süslü esvaplar giydirirlerdi, göğüslerine sırma işlemeli içlerinde Elifbâ cüzü bulunan keseler asarlar, arabaya bindirirler, ayaklarının altına ipekli bir yastık koyarlardı. Başlanacak mektebin çocukları, arabanın arkasından gelirler ve öndeki büyük çocuklar ekseriyetle: “Şol cennetin ırmakları; Akar Allah deyu deyu; Cennette huri kızları; Gezer Allah deyu deyu!” diye çocukluğumuzun en meşhur ilâhisini söylerler, her mısraın arkasından küçükler de: “Âmin, âmin!” diye alaya katılır ve gırtlakları patlayıncaya kadar bağırlırlardı. Sokaklarda alay geçerken başka çocuklar da sürüye katılır, mektebe kadar giderler. Mektebe başlayacak çocuk, hocanın elini öperek Elifbâ’yı tekrar

5 Bu konuda ayrıca bk. İsmail Kara-Ali Birinci, *Bir Eğitim Tasavvuru Olarak Mahalle-Sıbyan Mektepleri* (Hâtıralar-Yorumlar-Tetkikler), İstanbul 2005.

ederdi. Ondan sonra bütün çocuklara lokma ve çil para dağıtılırdı. Artık ertesi sabahtan itibaren mektebin kalfası gelir, mahallenin mektebe giden diğer çocukları ile birlikte onu da alıp mektebe götürürdü.” (s. 83-84).

“Altı yaşındayım. Bir gün evde büyük bir hazırlık başladı. Her taraf silindi, süpürüldü, masalar, koltuklar yerlerini değiştirdi. Evin erkekleri yeni elbiselerini giydiler. Ablama da bana da gayet süslü, ipekli entariler giydirdiler, başlarımızı örttüler.

Meğer komşulara ziyafet verilecekmiş. Gerçekten öğleye doğru kapılar açıldı, elleri tesbihli, çoğunun başı sarıklı, koca koca efendiler gelmeğe başladı.

Yemekler yendikten, çubuklar içildikten sonra ablamla beni ellerimizden tutup misafir amcaların yanına götürdüler. Salon hep az konuşur, çok düşünür, temiz yüzlü insanlarla doluydu.

En evvel baş köşede oturan sarıklı hocadan başlayıp bütün misafirlerin ellerini öptük. Kimi “Çok yaşa kızım” dedi, kimi yalnız arkamızı sıvazladı.

Bu iş de bittikten sonra bizi köşedeki hocanın önüne oturtular. Hoca ile bizim aramızda minimini, üstü şal örtülü bir rahle vardı. Hoca, rahlenin üstünde duran az yapraklı bir kitabın ilk sahifesini açtı. Şahadet parmağını, sahifenin başını kaplayan, karışık bir satırın üstüne koydu; biz de onun kalın sesini takip ederek “Besmele” ve “Elif” dedik.

Ablam değil ama ben ilk defa o gün okumağa başladım. Çünkü o daha evvel mektebe gittiği.

O zaman Beşiktaş'ta oturuyorduk. Evimiz haremli, selâmlıklıydı. Hoca her akşam eve gelirdi. Biz selâmlığa geçer, rahlenin önüne oturur, dersimizi okurduk. Nihayet hatim indirdik...” (s. 85-86).

Halide'nin annesi Bedrifem Hanım'ı kaybettikten sonra iki defa evlenen ve her iki hanımından çocukları olmasına rağmen, devrine göre son derece modern bir adam olan Edib Bey, kızına küçük yaşta piyano dersleri aldırır, onun Batı müziği alanında parlak bir kariyer yapmasını ister ama bu bir kabiliyet işidir ve küçük Halide'nin müzik alanında belirgin bir kabiliyeti yoktur. O, küçük yaştan itibaren daha çok okumayı, okuduğu kitaplardaki muhayyel âlemlerde seyahat etmeyi sever.

Küçük yaştan itibaren Mevlevî tarîkatına bağlı büyükannesi Haminne'nin telkin ve terbiyesi altında yetişen Halide Edib'in dinî inancı da oldukça sağlamdır. Bu çocukluk yıllarında gece yatağa girdiğinde, eskiden büyüklerin küçük çocuklara öğrettiği ve gece yatağa yatmadan mutlaka okunan: “*Yattım sağıma döndün soluma, sığındım Sübhanıma, hep bu melekler şahit olsun dinime imanıma*”yı o da her gece okur ve bu tür dualar çocuğa Arziye Hanım'ın tütsülerinden daha fazla sükûn verir (s. 117).

O sırada onun Allah inancı şu şekildedir:

“Veli Amca beni dizlerine alır almaz parmağımla gökteki yıldızları gösterdim. “Bu nedir?” diye sordum. Veli Amca düşündü. “Ne olduğunu bilemem, yalnız, Allah’ın bu gökleri ve yıldızları bizim için yarattığını biliyorum.” dedi. Evet, insanlar için ebedî ateş, azap yaratan, ölüleri yılanlara, çıyanlara yem eden Allah, aynı insanlar için nurların nuru yıldızları da yaratmıştı. Evet, Allah’ın, ona tapmak isteyen her biçare insanın görüşüne göre, bir cephesi vardı.” (s. 90-91).

Eski İstanbul hayatının vazgeçilmez geleneklerinden biri de Eyüp Sultan Türbesi ziyaretleridir. Genellikle Ramazan ve Kurban bayramı arifelerinde yapılan bu ziyaretler de unutulmaz şekilde renkli geçer. Çocukluklarında bu ziyaretleri yaşayan ve daha sonra kaleme aldıkları hâtıralarında bunları büyük bir özlemle anlatan Ahmed Rasim, Refik Halid Karay, Nahid Sırrı Örik, Sermet Muhtar Alus ve Ruşen Eşref Ünaydın gibi, Halide Edip de, *Mor Salkımlı Ev’de*, unutamadığı bu Eyüp Sultan ziyaretlerinden birini şöyle hikâye eder:

“Kurban bayramından bir gün önce Haminne beni Eyüp Sultan’a götürdü. Oraya bağlı idim. Babam bir erkek çocuğu beklemiş, adımı doğmadan Halit koymuştu. Rahmetli, ölünceye kadar bana “Halit” derdi. Her sene kurban bayramından evvel beni ya babam ya da Haminne oradaki türbeye götürür ve orada bir de kurban keserlerdi.

Eyüp’e giderken Haminne, Hacıbekir’in önünde arabayı durdurur, lokum alırdı. Şekerciye: “Çok yumuşak olsun, yüz on üç yaşında bir ihtiyar hanım için!” derdi. Arabada kim olduğunu sorunca: “Hocam, bu günlerde onun duasına çok muhtacım.” dedi. Eyüp Sultan’da ilk işimiz, belki en eski evden en yaşlı bir kadını ziyaret oldu. (...) İkinci namazını camide

kıldıktan sonra türbeye gittik. Geniş avlunun güvercinleri sıralanmış ötüşüyor, sıra ile dizilen ihtiyar dilenciler o tatlı havaya âdeta basso tutuyorlar gibi.

Türbenin serin ve yeşil loşluğunda türbedar beni üç defa tesbihten geçirdi. Türbenin süpürgesinden parçalar kopararak yakıp bana tütsü vermelerini tavsiye etti. Haminne, makberin ayak ucunda diz çökerek demir parmaklığa sarılmıştı. Dudakları titriyor, gözlerinden mütemadiyen yaş akıyordu. Haminne'yi bu andaki kadar güzel görmemiştim. Türbeden çıkarken niçin ağladığını sorduğumda, Kemal dayı ölmesin diye ağladığını söyledi.

Arife günü Eyüp Türbesi'nde içimi dolduran derin huşû zâil oldu. O sabah sekiz tane kınalı kocaman koyunun ahırdan melemeleri işitiliyordu. Bahçenin bir köşesinde derin bir çukur kazılmış, Büyükbaba kollarını sıvamış kurbanları kesmeğe hazırlanıyordu. Her koyunun kimin için kesildiğini anlattı: "Bu Kemal'in, bu Refet'in ruhu için, şu senin." Benim için bu güzel kınalı mahlûkun kesilmesi içimi sızlattı: "Ne olur Büyükbaba benimkini kesme!" Birdenbire sesi yükseldi:

-Sırat Köprüsü'nden nasıl geçip cennete gideceksin? Her ölen, o kıldan ince, kılıçtan keskin köprünün üstünden ancak bu kesilen koyunun sırtında geçer, öbür tarafında bizi bekler.

Bundan sonra Hazret-i İbrahim'in hikâyesini uzun uzun anlattı. Rüzgârda dalgalanan beyaz sakalı, yerde çukur kazan kollarıyla bana Hazret-i İbrahim o imiş gibi geldi." (s. 92-93).

Mor Salkımlı Ev'in ilk bölümünü oluşturan çocukluk yıllarında, devrin padişahı Sultan II. Abdülhamid için "Türklerin son imparatoru" (s. 95), diyerek onu yücelten Halide Edib'in bu tavrı daha sonraki yıllarda giderek değişir. Özellikle, dolaylı yoldan da olsa bir cinayete karışan üvey babası Ali Şamil Paşa'nın sürgüne gönderilmesi dolayısıyla aileye yapılan kötü muameleden sonra, tabii başka olayların da ilavesiyle, tavrı olumsuz yönde değişir.

Mor Salkımlı Ev'de kısa aralıklarla arka arkaya gelen iki ölüm, önce Kemal Dayı'nın, ondan bir hafta kadar sonra da Büyükbaba'nın ölümüyle, İhlamur'daki evden Üsküdar'a Selimiye taraflarına taşınılır ve küçük Halide'nin buradaki mutlu çocukluk cenneti böylece sona erer. Selimiye'ye taşındıklarında hem Halide biraz daha büyümüş, hem de aile içinde yeni problemler ortaya çıkmıştır.

Üsküdar'da farklı muhitlerde geçirdikleri birkaç yıl içinde Halide'nin hayatında da bazı değişimler olur; ilk defa bir tiyatroya (Abdürrezzak Tiyatrosu) gider, Ramazan geceleri lalası onu Üsküdar Çarşısı'nda Karagöz oyununa götürür; o yılların tanınmış tulûat sanatçıları Kel Hasan'ı ve Peruz Hanım'ı burada tanır. Kısa bir süre Kolej, orada *İncil*, evde *Kur'an*; yine çatışma... Üsküdar'da bu şekilde birkaç yıl geçirdikten sonra tekrar *Mor Salkımlı Ev'e* döner ama artık büyü bozulmuştur; ev aynı evdir ama artık ne büyükbaba, ne Haminne ne de diğer dost, akraba ve arkadaşları olmadığı için, evin tadı tuzu kaçmıştır. Halide'nin *Mor Salkımlı Ev'e* bu ikinci gelişte hizmetine verilen Reşe adlı Habeş bir halayık vardır; kitapta onunla ilgili ilginç anekdotlara da yer verilir.

Kolej yıllarında Halide'nin unutmadığı hâtıralarından biri de şudur:

“Kolej’in muallimelerinden Miss Fensham’ın bir Noel gecesi yaptığı konuşmayı hiç unutamam. En sade, fakat vâzıh bir şekilde Hazret-i İsa’nın doğumunu, insaniyete getirdiği muhabbet ateşini anlatırken herkes ağlıyordu. Benim de gözlerimden yaş boşanmıştı, fakat neden bilir misiniz? Kendimi Süleyman Dede’nin o ezeli şaheserindeki, yani Mevlid’indeki “Velâdet” bahsini dinliyor gibi oldum. Âdeta Peygamberimiz’in doğduğu, yani gözlerini dünyaya açtığı andaki günahkârlar için Allah’a yalvardığını görüyor ve işitiyor gibi oldum.” (s. 152).

Halide Edib *Mevlid*’i Hristiyanlar’ın Noel Âyini’ne benzetir ve *Mevlid*’i daha üstün bulur. Halide Edib bu konuda kaleme aldığı bir yazısında şöyle der:

“Süleyman Dede’nin *Mevlid*’i, bilhassa “Velâdet” kısmı, yalnız Türkçe’nin değil, dünya edebiyatının dinî şiirleri arasında mevki almış bir şaheserdir. Bu eser insan kafasının ve kalbinin derin ve mukaddes tarafının ilhamıdır. “Velâdet” parçası ise bütün insaniyetin necâtına hasret çeken bir sanatkârın gönlünden kopan bir şiirdir. (...) Artık İtrî ayarında bir bestekârın milletimizin ve Müslümanlığın dünya çapındaki bu eserini ele almak zamanı gelmiş, hattâ geçmiştir.”⁶

6 “*Mevlid*: Müslümanların Noel’i”, *Yeni İstanbul*, 9 Nisan 1956. Bu konuda ayrıca bk. Beşir Ayvazoğlu, “Halide Edib’in Hayali ve *Mevlid* Kantat”, *Zaman*, 21 Nisan 2011.

Ihlamur'daki Mor Salkımlı Ev'den ikinci defa Üsküdar'a geçtiklerinde hayatına, kişiliğinin oluşmasında büyük rolleri olan iki kişi girer: Bunların biri, Nâmık Kemal'le birlikte Yeni Osmanlılar Cemiyeti'nin kurucularından biri olan Reji Komiseri Nuri Bey;⁷ diğeri de ona edebiyat dersleri veren Feylesof Rıza Tevfik.⁸

Özellikle Feylesof Rıza Tevfik, daha önce lalasının ruhuna aşıladığı halk edebiyatı sevgisini pekiştirir: “*Sultantepeşi'nde son öğretmenim, bana Fransız edebiyatını öğretmek için gelen Doktor Rıza Tevfik'tir. Ona herkes o zaman Feylesof derdi, fakat aynı zamanda akla hayret verecek derecede bir taklit kabiliyeti vardı. Memleketin her sınıf halkının şîvesini ve hayatlarını oldukları gibi canlandırırды. (...) Sultantepeşi'nde ekseri geceleri de kalır, saatlerce konuşur ve bazen babam uyur kalırdı. Fakat bütün bunlar bana yepyeni bir dünya penceresi açtı. Ben, güneşi de yağmuru da içine alan işlenmiş toprak gibi hocamın zengin hafızasının bütün servetini içime sindirmeğe çalışıyordum. O da, o zaman yazmağa çalıştığım küçük şeyleri okur ve beni bu yolda teşvik ederdi.*” (s. 144-145).

Mor Salkımlı Ev'de anlatılan İmparatorluğun son günlerinde İstanbul'daki toplum hayatı o kadar renklidir ki, bunları burada özetlemek mümkün değil. İşte güzel ve oldukça renkli bir tablo: “Biraz sonra akşam satıcıları, kadayıfçı, yoğurtçu ve sonra dilenciler Fazlıpaşa Yokuşu'nun kaldırımlarından Kumkapı'ya inerken, ayak sesleri birbirine karışır ve o تنها yokuşta çocukların mektepten dönüşü, o uzun güne son verirdi.

Sokak seslerine karşı zaafım o günlerde başlar. Benim en fazla hoşlandığım ses, Cuma akşamları geçen bir kör dilencininki idi. Yataktan kalkıp bakmadan, bir eli yanağında, başı bizim evin duvarında olduğunu, âhenkli bir inilti ile “yâ Resulullah, yâ Resulullah!” diye başladığı zaman sezerdim. Hep sabâ makamından söylerdi. Allah kelimesi, en güzel, en uzun ve boğazındaki nefes tükeninceye kadar sürerdi.” (s. 213).

• — — — •

7 Dürüstlüğü ve samimiyeti dolayısıyla “Hz. İsa” lâkabıyla anılan Menâpirzâde Nuri Bey (1844-1906) hakkında bk. *Yaşamları ve Yapıtlarıyla Osmanlılar Ansiklopedisi*, C. II, İstanbul 1999, s. 376-377; Şemsettin Şeker, *Sadık Bir Muhâlif: Yeni Osmanlılar'dan Menâpirzâde Nuri Bey*, İstanbul 2012.

8 Abdullah Uçman, “Ölümünün 50. Yılında Rıza Tevfik'in Kalemikle Halide Edib”, *Yeni Türk Edebiyatı*, C. IX, İstanbul 2014, s. 217-228.

Dünya edebiyatında olduğu gibi Türk edebiyatında da bir kısım şair ve yazarların, ortaya koydukları eserlerde beslendikleri esas kaynaklardan birinin de mutlu geçen çocukluk günlerine ait hâtıraları olduğu bilinmektedir. Yıllar sonra, hayatın çeşitli dağdağları arasında bir nevi “kayıp cennet” olarak hatırlanan bu günler, Halide Edip’teki gibi, aslında kişiliğin teşekkülünde de önemli bir rol oynar. Bazı romantik muhtevalı eserlerde ise hayalperest kahramanlar hayatın acı gerçekleriyle karşılaştıkça ya kaçıp uzak diyarlara gitmeyi ya da hayalî bir zamana, çocukluğun mutlu günlerine dönmeyi arzular, ama bu mümkün değildir.

Halide Edib’in kişiliğinin oluşumunda önemli unsurlardan birinin de Haminne dediği anneannesi Nakiye Hanım olduğunu daha önce belirtmiştik. Hâtıraların sonlarına doğru, yani küçük Halide’nin artık Halide Edip olduğu, Haminne’nin de yaşının seksenleri bulduğu; toplumun yavaş yavaş da olsa değişmeye başladığı günlere ait bir değerlendirme var ki, onu burada zikretmeden geçemeyeceğim:

“...eve gelip giden bu yeni dünya gençlerini, bilhassa kadınlarını fena halde yadırgıyordu. Giyinişleri, tavırları, bütün hareketleri Haminne’nin zevkine, insan münasebetlerine dair kanaatlerine hiç uymuyordu. Haminne’nin içinde âdeta bu acayip yeni dünyaya istiskale uğramış, fazla oturmuş bir misafir hissi hâsıl olmuştu. Bu, kollarını sallayarak yürüyen, erkeklerle konuşan ve arkadaşlık eden, ellerinden sigara düşmeyen kadınlar, hep ona yabancı geliyordu.” (s. 239-240).

Aynı günlerde Halide Edib de mor salkımlı evi büyük bir hasretle hatırlamaktan kendini alamaz:

“Bu konuşmalarda onun Beşiktaş’taki Mor Salkımlı Ev’e karşı duyduğu hasretten doğan mevzular beni en fazla sürüklerdi. Çünkü benim de içimde, derhal Mor Salkımlı Ev hâtıraları uyanır, baştanbaşa pencerelerini, geniş odalarını, beyaz perdelerini, uzun minderlerini görür gibi olurdum. Birdenbire küçük yazı odamın kalın perdelerini yadırgar gibi olurdum.” (s. 240).

Halide Edib’in, daha sonraki yıllarda kaleme aldığı başta *Sinekli Bakkal* olmak üzere, diğer bazı romanlarında hayatının bu dönemine ait oldukça canlı sahnelerin yer aldığını özellikle belirtmek gerekir.

Türk toplumunda, daha dar çerçevede söylersek, XIX. yüzyılın son çeyreğinde İstanbul'da gündelik hayatta bir varlık olarak kadının değil kendisinin, adının dahi anılmasının mümkün olmadığı bir zaman diliminde,⁹ her türlü engele rağmen yılmadan, etrafındaki çemberi kırarak, kadının da toplumun önemli bir unsuru olduğunu ispatlayan Halide Edib'in, kısa zamanda devrin Türk kadınları için örnek bir şahsiyet hâline gelebilmesinin hikâyesini öğrenmek için, herkesin, ama özellikle genç kızların, bu hâtıraları en az 2-3 defa okumaları gerektiği kanaatindeyim.¹⁰

9 Sultan II. Abdülhamid devrinin Adliye Nâzırı Ahmet Cevdet Paşa'nın kızı Fatma Aliye Hanım, kamuoyu baskısı dolayısıyla, yazdığı yazıların altına adını koyamaz; George Ohnet'nin *Volonté* adlı romanını *Meram* ismiyle ve "Bir Hanım" diye imzasız olarak çevirdiği için, yazılarına "Mütercime-i *Meram*" ifadesini koyabilir. Aynı şekilde, Ahmet Midhat Efendi ile birlikte kaleme aldığı *Hayal ve Hakikat* (İstanbul 1309) adlı romanın üzerinde de, muharrirleri olarak "Bir Kadın ve Ahmet Midhat" ibareleri yer alır.

10 Kitabın yayımlandığı günlerdeki iki yazı için bk. Fevziye Abdullah Tansel, "Halide Edib Adıvar: Hâtıralar-*Mor Salkımlı Ev*", *Tarih Belleteni*, sayı 118, Ankara Nisan 1964, s. 303-319; Aytekin Yakar, "*Mor Salkımlı Ev*", *Türkoloji Dergisi*, C. I, sayı 1, Ankara 1964, s. 170-173.